

УДК 376-056.264-053.4:159.95

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/42-2-37>**Лариса СТАХОВА,***orcid.org/0000-0002-0540-0674*

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри логопедії

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

(Суми, Україна) *Larastakhova4@meta.ua***Ірина КРАВЦОВА,***orcid.org/0000-0001-7468-0940*

викладач кафедри логопедії

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

(Суми, Україна) *irynaislentieva18@ukr.net***ФОРМУВАННЯ ФРАЗОВОГО МОВЛЕННЯ В ДІТЕЙ, ЯКІ НЕ РОЗМОВЛЯЮТЬ**

У статті представлено методику формування мовлення в дітей дошкільного віку, які мають загальне недорозвинення мовлення I рівня або затримку мовленнєвого розвитку. Визначено основні принципи корекційно-розвиткової роботи (зокрема, принципи системного підходу, наочності, послідовності, врахування провідного виду діяльності, доступності, врахування структури мовленнєвого порушення, емоційності) та основні напрями (формування активного словника, формування граматичних категорій мовлення, формування фразового мовлення на основі засвоєної лексики). Зазначено, що реалізація зазначених напрямів відбувається за допомогою картинного, дрібного іграшкового та буквенного матеріалу, а формування активного словника базується на поступовому й поетапному засвоєнні складової будови лексем. Під час створення даної методики за основу була взята послідовність у роботі над складовою будовою слів, що розроблена А. К. Марковою, яка частково була доповнена та змінена. Відповідно до цієї послідовності добираються слова, що дозволяє за умов наявності навіть мінімальності кількості слів в активному словнику дитини сформувати у неї елементарне фразове мовлення.

Визначено послідовність корекційно-розвиткової роботи. Зокрема, корекційно-розвиткова робота включає такі послідовні етапи: проспівування голосних звуків та ознайомлення з буквами, що їх позначають, які в подальшому використовуватимуться як замітники прийменника У, сполучників І, А; введення в активне мовлення займенників Я, ТИ, МИ та частки НА в значенні наказового способу дієслова взяти, одночасне формування первинних навичок діалогічного мовлення; ознайомлення з двоскладовими словами з однаковими відкритими складами та двоскладовими словами з різними відкритими складами і введення прислівників, що позначають місце знаходження предмета (ось, тут, там), і дієслова дай; формування граматичної будови мовлення з використанням букви У як замітника прийменника У в поєднанні з особовими займенниками Я, ТИ в родовому відмінку (у мене, у тебе); поширення фрази за допомогою введення сполучника І, який позначається відповідною буквою; введення до структури речення дієслова Є, яке в схемі замінюється буквою Є; введення прийменника З, який позначається буквою З; закріплення вживання сполучника І та введення сполучника А, які позначаються відповідними буквами; введення прийменників НА, БЛЯ, ЗА, НАД, ПІД, які під час складання схематичних речень з використанням предметних картинок або дрібних іграшок позначаються відповідними друкованими словами. Зазначено, що всі малюнки або іграшки та зображення букв обов'язково розташовуються в один ряд.

Ключові слова: корекційно-розвиткова робота, методика, формування мовлення, фразове мовлення, речення.

Larysa STAKHOVA,*orcid.org/0000-0002-0540-0674*

Candidate of Pedagogic Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Logopedia

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

(Sumy, Ukraine) *Larastakhova4@meta.ua***Iryna KRAVTSOVA,***orcid.org/0000-0001-7468-0940*

Lecturer at the Department of Logopedia

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

(Sumy, Ukraine) *irynaislentieva18@ukr.net***PHRASE SPEECH FORMATION IN CHILDREN, WHO DO NOT TALK**

The article presents the method of speech formation in preschool children, who have a general speech underdevelopment of the first level or speech delay. The basic principles of correctional and developmental work (the systematic approach

principle, clarity, consistency, taking into account the leading activity type, accessibility, taking into account the speech disorders structure, emotionality) and the main directions (active vocabulary formation). It is noted that the implementation of these areas is through pictorial, small toy and letter material, and the active vocabulary formation is based on the gradual mastery of the constituent token's structure. During this technique creation, the sequence in the work on the compound words' structure, developed by A. K. Markova, which is partially supplemented and changed, is taken as a basis; in accordance with this sequence, words are selected, which allows, providing even the minimum words number in the child's active vocabulary, to form an elementary phrasal speech.

The correctional and developmental work sequence in the indicated directions is determined: vowel sounds singing and acquaintance with the letters denoting them, which will be used in the future as substitutes for the preposition IN, conjunction AND; active pronouns introduction I, YOU, WE and the particle ON in the meaning of the imperative verb mood TO TAKE and the simultaneous formation of primary dialogic speech skills; acquaintance with two-syllable words with the same open syllables and two-syllable words with different open syllables and introduction of adverbs denoting the subject location (here, there) and the verb GIVE; the grammatical structure formation of speech using IN as a substitute for the preposition IN in combination with personal pronouns I, you in the genitive case (I have got, you have got); the phrase spread through the conjunction introduction AND; introduction to the sentence structure of the verb TO BE; the preposition introduction WITH; consolidation of the connector use AND; prepositions introduction, ON, NEAR, FOR, OVER, UNDER, which during the schematic sentences compilation using subject pictures or small toys are indicated by the corresponding printed words. It is stated that all pictures or toys and images of letters must be arranged in one row.

Key words: correctional and developmental work, methods, speech formation, phrasal speech, sentence.

Постановка проблеми. Надзвичайно важливу роль у формуванні всіх психічних функцій дитини відіграє мовлення. Воно регулює поведінку людини, контролює її вчинки, думки, дії. Відсутність мовлення негативно відбивається на всіх аспектах життя дитини, впливає на її загальний розвиток, тому варто піклуватися про своєчасне формування мовлення дитини, про його правильність та чистоту, попереджати та виправляти будь-які недоліки.

Особливу категорію становлять діти дошкільного віку, мовлення яких не розвивається. У таких дітей найчастіше діагностують загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) або затримку мовленнєвого розвитку (ЗМР), що проявляється в несформованості всіх компонентів мовленнєвої системи. Для надання ефективної корекційної допомоги важливим є оптимальний вибір методики формування мовлення. Питання корекції мовленнєвого недорозвинення різної структури залишається відкритим.

Аналіз досліджень. О. Белкіна пропонує авторську методику абілітації дитини, яка не розмовляє («Програма обучения неговорящего ребенка»), та механізм поетапного впровадження цієї методики (Белкіна, 2017). Питання вдосконалення шляхів реабілітаційних заходів у дітей з порушеннями мовлення через застосування інноваційних логопедичних технологій порушує В. Галущенко (Галущенко, 2016: 62). Н. Павлова присвячує дослідження проблемі формування комунікативної активності дітей молодшого дошкільного віку, які не розмовляють, засобами інноваційних технологій (Павлова, 2017). Н. Каут здійснює теоретичний аналіз ігрової діяльності у подоланні мовленнєвих розладів та її впливу на розвиток дошкільника (Каут, 2012: 374).

Метою статті є представлення методики формування мовлення в дітей, які мають ЗНМ I рівня або ЗМР, та забезпечення корекційно-розвиткової роботи з такою категорією дітей.

Виклад основного матеріалу. Загальне недорозвинення мовлення – це різні складні мовленнєві розлади, за яких у дітей порушується формування всіх компонентів мовленнєвої системи, що відносяться до її звукової і смислової сторони, при нормальному слуху та інтелекті (Шеремет, 2010: 235). У разі затримки мовленнєвого розвитку в дітей також відзначається пізній початок мовлення й уповільнений темп його розвитку, проте спеціалісти не знаходять в анамнезі даних про грубе порушення центральної нервової системи, що забезпечує більшу збереженість моторних функцій, психічних реакцій, поведінки дитини в цілому (Шеремет, 2010: 262).

На нашу думку, під час розробки змісту та методів навчання мовлення дітей дошкільного віку та корекційно-розвиткової роботи основними принципами є такі:

- принцип системного підходу, що передбачає вплив на всі сторони мовленнєвої функціональної системи;
- принцип наочності, який реалізується шляхом доцільного включення аналізаторних систем організму, яке підвищує ефективність отримання, переробки, збереження та відтворення отриманих знань;
- принцип послідовності, що становить складний процес логопедичного впливу, коли корекція відбувається в кілька етапів, кожному з яких відповідають свої завдання, методи і прийоми;
- принцип врахування провідного виду діяльності;

– принцип доступності, який полягає в необхідності відповідності змісту, методів і форм навчання віковим особливостям дітей, рівню їхнього розвитку;

– принцип врахування структури мовленнєвого порушення;

– принцип емоційності, що передбачає формування у дошкільників інтересу до корекційного процесу, який спрямований на розвиток внутрішніх мотивів дітей на основі співтворчості і співпраці з логопедом, який повинен виховувати у дітей почуття радості від успіху в корекційній роботі, розвивати емоційне (зацікавлене) ставлення до процесу корекції мовлення.

Розробити універсальні методи роботи з дітьми, які мають системне недорозвинення мовленнєвої системи, неможливо, оскільки на практиці спеціалісти стикаються зі складними індивідуальними особливостями мовленнєвої та немовленнєвої симптоматики. Механізми компенсації розвиваються поступово залежно від характеру, ступеня тяжкості і структури порушення. Важливою у цьому процесі є наявність корекційної роботи, а також час, коли вона розпочалася, та її зміст.

Представлена методика є одним із варіантів корекційної роботи при ЗНМ I рівня, а також запуску мовлення при ЗМР. Вона полягає у формуванні та розвитку фразового мовлення на основі формування звукоскладової структури слів, ускладнення якої відбувається поетапно. Також ми врахували розвиток мовлення дітей від народження до 7 років (Богущ, 2004).

Основними напрямками роботи є такі:

– формування активного словника, доступного для розуміння, та вміння самостійно відтворювати засвоєний лексичний матеріал;

– формування граматичних категорій мовлення;

– формування фразового мовлення на основі засвоєної лексики.

Реалізація зазначених напрямів відбувається за допомогою картинного, дрібного іграшкового та буквеного матеріалу. Використання зображення літер та їх сполучень не ставить на меті навчання дітей читанню, а передбачає запам'ятовування їх як символів слів.

Формування активного словника базується на поступовому й поетапному засвоєнні складової будови лексем. Під час створення даної методики за основу була взята послідовність у роботі над складовою будовою слів, що розроблена А. К. Марковою, яка частково була доповнена та змінена (Маркова, 1961). Ми додали односкладові слова з відкритим складом та двоскладові слова

з однаковими відкритими складами. Відповідно до цієї послідовності добираються слова, які відносяться до різних частин мови. Це дозволяє за умови наявності навіть мінімальної кількості слів в активному словнику дитини формувати елементарне фразове мовлення. Отже, виділимо такі типи складової структури слів:

1) односкладові слова з відкритим складом (займенники я, ти, ми, частка на в значенні наказового способу дієслова взяти (візьми), звуконаслідування (му, ме, бе);

2) двоскладові слова з однаковими відкритими складами. На даному етапі доречним є використання слів-звуконаслідувань з однаковими відкритими складами (ту-ту, ку-ку, ко-ко тощо);

3) двоскладові слова з відкритими складами;

4) трискладові слова з відкритими складами;

5) односкладові слова із закритим складом (тут, там, ось, дуб, дах, мак, дим, дім,) та слова-звуконаслідування (ням, оп, бах, бум, тук, туп, кап);

6) двоскладові слова з одним закритим складом.

Корекційна робота з дітьми, які мають I рівень ЗНМ, передбачає використання слів вищезазначених типів складової структури. Слова, які належать до 7–14 типу складової структури (за класифікацією А.К. Маркової), доцільно використовувати в подальшій корекційній роботі з дітьми, коли вони досягнуть II, III рівня ЗНМ. Значимо, що слова кожного нового типу складової структури необхідно вводити лише після достатнього закріплення й засвоєння дітьми попередніх типів. Вважаємо за доцільне на початковому етапі роботи добирати слова, що не містять звуків, не доступних дитині для вимови, адже вона повинна чути і звикати до правильного мовлення.

Корекційно-розвиткова робота за означеними напрямками здійснюється комплексно. Розпочинається вона з проспівування голосних звуків та ознайомлення з буквами, що їх позначають, які в подальшому використовуватимуться як заміники прийменника У, сполучників І, А та займенника Я. На цьому етапі вводяться в активне мовлення займенники Я, ТИ, МИ та частка НА в значенні наказового способу дієслова взяти та одночасно розпочинається робота над формуванням первинних навичок діалогічного мовлення. Обов'язковою умовою є створення відповідної ситуації.

За допомогою запитань педагог мотивує дитину до вживання займенників, використовуючи при цьому вказівні жести (– Хто прийшов у садок? – Я. – Хто тебе веде на заняття (прогулянку, килимок тощо)? – Ти. – Хто йде на заняття? – Ми).

Робота з введення в мовлення дитини частки НА потребує як створення мотиваційної ситуації, так і використання різних предметів або предметних картинок. Діалог будується так: – Дай мені диню. – На (словесну відповідь дитина супроводжує відповідною дією); – Хто мені дав диню? – Я. – Хто попросив диню? – Ти.

Наступним етапом у роботі є ознайомлення з двоскладовими словами з однаковими відкритими складами та двоскладовими словами з різними відкритими складами на основі предметних картинок або дрібних іграшок.

Педагог пропонує дитині розглянути картинки або дрібні іграшки (від 2 до 4, враховуючи індивідуальні можливості дитини), назвати їх спочатку спільно з ним, а потім відображено. У самостійне мовлення лексика вводиться під час проведення таких дидактичних ігор: «Хто з'явився?», «Що з'явилось?», «Хто заховався?», «Що заховалось?».

Паралельно в активне мовлення дитини вводяться прислівники, що позначають місце знаходження предмета, – ось, тут, там, дієслово дай на позначення прохання та бажання, закріплюється вживання займенників я, ти, ми, частки на. Педагог, запитуючи дитину про те, де знаходиться певний предмет, спонукає її до промовляння слів ось, тут, там. На нашу думку, на даному етапі доцільно вводити в мовлення дитини окремі слова 5 типу складової структури (ось, тут, там, дай), адже їх промовляння, як свідчить практичний досвід роботи, викликає в дитини менше труднощів, ніж промовляння слів 4 типу складової структури.

Слово дай дитина промовляє за інструкцією педагога: – Попроси в мене <...>» (- «Дай»). На наступних заняттях відбувається розширення діалогу через закріплення вміння використовувати вже знайомі займенники я, ти (- Попроси в мене вазу. – Дай. – Хто попросив вазу? – Я. – Хто тобі дав вазу? – Ти).

Буква Я вводиться як заміник займенника Я.

Розпочинати роботу над формуванням граматичної будови мовлення доречно з використання букви У як заміника прийменника У в поєднанні з особовими займенниками я, ти в родовому відмінку (у мене, у тебе). Педагог, виклавши ряд із 2–4 картинок (іграшок), пропонує дитині вибрати собі 1–2 картинки (іграшки) за вподобанням, а решту бере собі. Між педагогом та дитиною відбувається діалог:

- У кого хата? – У мене (відповідь дитини супроводжується показом педагогом букви У та вказівним жестом дитини на себе);

- У кого коза? – У тебе (відповідь дитини

супроводжується показом педагогом букви У та вказівним жестом дитини на дорослого).

Наступний етап передбачає формування фрази, яка складається з іменника в родовому відмінку однини з прийменником У та іменника в називному відмінку однини.

Мовленнєвим матеріалом слугують слова з двома відкритими складами, серед яких доречно використовувати імена дітей. За умови засвоєння дитиною даної структури слів можна вводити слова наступного етапу формування складової структури лексем.

У Тані ваза.

У хаті тато.

Одночасно здійснюється робота з формування: – розуміння запитань, пов'язаних з називанням предметів (Хто? Що?), визначенням приналежності (У кого?) та місця (Де?);

– вміння вживати іменники в називному відмінку (ваза, тато);

– вміння вживати іменники в родовому (у Тані) та місцевому (у хаті) відмінках з прийменником У.

Зазначимо, що після промовляння фрази дитиною доцільно робити «прочитування» її з опорою на наочний матеріал. Одночасно проводиться робота з формування та удосконалення вміння дітей розуміти запитання та відповідати на них. Поступово вводяться слова з більш складною звукоскладовою структурою слів.

На цьому етапі відбувається ускладнення у вигляді перенесення прийменника в середину речення.

Кавун у машині.

Подальша робота над поширенням фрази передбачає введення сполучника І, який позначається відповідною буквою.

У Тані банан і кавун.

Після засвоєння даної структури речення вводиться дієслово Є, яке в схемі замінюється буквою Є.

У Тані є диван.

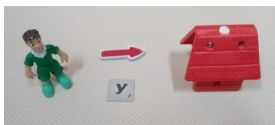

З метою подальшого формування діалогічного мовлення та засвоєння граматичної будови в активне мовлення дитини вводиться прийменник З, який позначається буквою З. Робота відбувається у вигляді діалогу, що складається із запитань дорослого та коротких відповідей дитини:

- Хто це? – Ваня.

Далі логопед пересуває картинку із зображенням хлопчика (або іграшку) в бік картинки із зображення хати (або іграшки) і ставить запитання:

– Куди зайшов Ваня? – У хату. – Звідки вийшов Ваня? – З хати.

Подальша робота над поширенням фрази передбачає закріплення вживання сполучника І та введення сполучника А, які позначаються відповідними буквами. Основою для складання складносурядного речення є вміння дитини «прочитувати» прості речення за схемами. Зазначимо, що всі малюнки та/або іграшки і зображення букв обов'язково розташовуються в один ряд.

У Вані кубик, і у Тані кубик. У Вані диня, а у Тані кавун.

Одночасно відбувається робота над формуванням вміння дітей утворювати та вживати форму множини іменника (диня – дині, кубик – кубики тощо).

На наступному етапі два простих речення з двома додатками об'єднуються в одне складносурядне.

У Колі коза і собака, а у Каті півень і гусак.

На даному етапі робота зі складносурядним реченням може бути урізноманітнена шляхом використання прийменника У, сполучників І, А, дієслова Є, наприклад: У Вови є кавун, і у Тані є кавун. У Толі є кавун, а у Тані є банан.

Подальша робота над формуванням фразового мовлення передбачає поступове введення прийменників НА, БІЛЯ, ЗА, НАД, ПІД, які під час складання схематичних речень з використанням предметних картинок або дрібних іграшок позначаються відповідними друкованими словами.

У ході формування фразового мовлення з використанням прийменників розширюється вживання граматичних категорій мовлення, зокрема іменників у родовому (біля хати), місцевому (на хаті) та орудному (за диваном, під диваном, над хатою) відмінках.

Дитині пропонуються схеми складносурядних речень з використанням зазначених вище прийменників, наприклад: На дивані кубик, а під диваном котик. Біля хати коза, а за хатою собака.

Висновки. Запропонована методика формування фразового мовлення успішно впроваджується під час корекційно-розвиткової роботи в умовах науково-практичного центру кафедри логопедії Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. На різних етапах формування фразового мовлення за представленою методикою можуть бути використані слова різної складової структури, проте обов'язковим є дотримання поданої послідовності.

Заняття за описаною методикою доповнюються традиційними видами роботи, спрямованими на розвиток фонетико-фонематичної сторони мовлення (зокрема, розвиток сили, динаміки, модуляції голосу, інтонаційної виразності, ритмічності мовлення).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белкіна О. М. Алгоритм навчання немовленнєвої дитини раннього віку. Таврійський вісник освіти. 2017. № 2 (58). С. 43.
2. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. К. : Видавничий Дім «Слово», 2004. 374 с.
3. Галущенко В. І. Застосування інноваційних логопедичних технологій у корекційній роботі з дітьми з порушеннями мовлення. Актуальні питання корекційної педагогіки : збірник наукових праць. 2016. Вип. 7. С. 62–70.
4. Каут Н. М. Ігрова діяльність у подоланні алалії в дітей дошкільного віку. Проблеми сучасної психології. 2012. Вип. 18. С. 374–386.
5. Маркова А. К. Особенности усвоения слоговой структуры слова у детей, страдающих алалией. Школа для детей с тяжелыми нарушениями речи / Под ред Р. Е. Левиной. М., 1961. С. 59–70.
6. Павлова Н. В. Формування комунікативної активності немовленнєвих дітей молодшого дошкільного віку засобами інноваційних технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 ; Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет К. Д. Ушинського». Одеса, 2017.
7. Шеремет М. К. Логопедія : підручник / друге видання, перероблене та доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 376 с.

REFERENCES

1. Bielkina O. M. Alhorytm navchannia nemovlennievoi dytyny rannoho viku. [Algorithm for teaching a non-speech child at an early age]. Tavriyskyi visnyk osvity. 2017. № 2 (58). p. 43 [in Ukrainian].
2. Bohush A. M. Movlennievyy rozvytok ditei vid narodzhennia do 7 rokiv. [Speech development of children from birth to 7 years]. K. : Vydavnychiy Dim "Slovo", 2004. 374 p. [in Ukrainian].
3. Halushchenko V. I. Zastosuvannia innovatsiinykh lohopedychnykh tekhnolohii u korektsiinii roboti z ditmy z porushenniamy movlennia. [Application of innovative speech therapy technologies in correctional work with children with speech disorders]. Aktualni pytannia korektsiinoi pedahohiky : zbirnyk naukovykh prats. 2016. Vyp. 7. pp. 62–70 [in Ukrainian].
4. Kaut N. M. Ihrova diialnist u podolanni alalii v ditei doshkilnoho viku. [Play activities in overcoming alalia in pre-school children]. Problemy suchasnoi psykholohii. 2012. Vyp. 18. pp. 374–386 [in Ukrainian].
5. Markova A. K. Osobennosti usvoeniya slogovoYi strukturI slova u detey, stradayuschiy alalieyu. [Features of assimilation of syllabic structures of a word in children suffering from alalia]. Shkola dlya detey s tyazhelyimi narusheniyami rechi / Pod red R. E. Levinoy. M., 1961. pp. 59–70. [in Russian].
6. Pavlova N. V. Formuvannia komunikatyvnoi aktyvnosti nemovlennievyykh ditei molodshoho doshkilnoho viku zasobamy innovatsiinykh tekhnolohii. [Formation of communicative activity of non-speech children of primary school age by means of innovative technologies] : dys... kand. ped. nauk : 13.00.03. / Derzhavnyi zaklad "Pivdenoukrainskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet K. D. Ushynskoho". Odesa, 2017 [in Ukrainian].
7. Sheremet M. K. Lohopediia. Pidruchnyk, druhe vydannia, pereroblene ta dopovnene. [Speech therapy. Textbook, second edition, revised and supplemented]. K. : Vydavnychiy Dim "Slovo", 2010. 376 p. [in Ukrainian].